

УДК 373.2.036:7.07(045)

Олена Мозолюк-Коновалова, старший викладач
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглянуто зміст образотворчої діяльності дітей дошкільного віку. Проаналізовано стадії образотворчої діяльності дітей дошкільного віку; висвітлено роль сприймання, як важливого психічного процесу, що забезпечує подальше формування уявлень про предмети та явища навколишнього світу.

Ключові слова: образотворча діяльність, сприймання, діти дошкільного віку.

Літ. 7.

Алена Мозолюк-Коновалова, старший преподаватель
Хмельницкой гуманитарно-педагогической академии

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ЗАСАДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В статье рассмотрено содержание изобразительной деятельности детей дошкольного возраста. Проанализированы стадии изобразительной деятельности детей дошкольного возраста; освещена роль восприятия, как важного психического процесса, который обеспечивает дальнейшее формирование представлений о предметах и явлениях окружающего мира.

Ключевые слова: изобразительная деятельность, восприятие, дети дошкольного возраста.

Olena Mozolyuk-Konovalova, Senior Lecturer
Khmelnitsk Humanitarian and Pedagogical Academy

THE THEORETICAL PRINCIPLES OF FORMATION THE GRAPHIC ACTIVITY IN PRE-SCHOOLAGE CHILDREN

The nature of pre-school children' depictive activities has been examined in the article. The stages of pre-school children' depictive activities has been analyzed, the role of perception as the important mental process that provides further formation of understanding about the objects and phenomena of the environment has been determined.

Keywords: depictive, activities, perception, pre-school children.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи проблему формування образотворчої діяльності у дітей дошкільного віку О. Єкжанова, Т. Комарова, Н. Сакуліна, О. Стребелева, Є. Флеріна, Н. Халезова та ін. підкреслюють, що кожен вид образотворчої діяльності (малювання, ліплення, аплікація) розвивається на основі створення цілісного зображення предмета. При цьому науковці зазначають, що в процесі образотворчої діяльності діти не тільки відображають навколишню дійсність за допомогою різноманітних образотворчих матеріалів, а й опановують образотворчими навичками, прийомами та засобами зображення.

Більшість досліджень науковців спрямовано на вивчення одного з видів образотворчої діяльності – малювання. Це пояснюється тим, що малювання є одним із перших видів образотворчої діяльності, яким дитина починає оволодівати ще в ранньому

дитинстві. При цьому малювання не лише вказує на певні результати психічного розвитку дитини, але й забезпечує цей розвиток (Т. Дронової, Т. Казакової, Т. Комарової, В. Котляр, Н. Сакуліної, О. Стребелевої, О. Усової, Є. Флеріної, С. Якобсон та ін).

Значну увагу науковці приділяють подоланню труднощів у дітей при створенні зображень. Зокрема, автори акцентують увагу на проблемі навчання дітей графічних навичок. “Під технікою малюнка слід розуміти володіння матеріалами й інструментами, способами їх використання з метою зображення та художнього вираження. У поняття техніки включається розвиток координації ока і руки, їх узгоджена діяльність. Особливе значення надається вмілому, правильному зображенню контуру, форми предмета. Малювання в дошкільному закладі спрямоване на навчання художньо-творчої діяльності в межах дошкільного дитинства” [3, 7].

У дослідженнях Т. Комарової наголошується

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

на визначенні техніки дитячого малюнка порівняно з тим, яке прийнято в образотворчому мистецтві. Різницю автор бачить в тому, що в дитини дошкільного віку відбувається першочерговий розвиток дрібних рухів руки, котрі необхідні для малювання і які можна назвати малювальними рухами. Оволодіння лінією контуру, штрихом, плямою як виразними засобами малюнку є складним завданням для маленької дитини, яке самостійно вирішити вона не може. Основна мета навчання малювання в дошкільному закладі – навчити дітей зображенню предметів і явищ, образному відображенню життєвих вражень. Дослідник підкреслює, що для зображення потрібні чіткі уявлення, а також вміння відображати їх в графічній формі. Створюючи малюнок, дитина контролює свої дії за допомогою уявлень про предмети, які зображує.

Значний внесок у дослідження проблеми образотворчої діяльності зроблено В. Котляр, В. Мухіною, Н. Сакуліною, які дослідили процес формування в дітей дошкільного віку уявлень про ознаки предметів. Зокрема, В. Мухіна та Н. Сакуліна наголошують на важливості навчання дітей навичкам обстеження предметів, їхньої форми, розміру, кольору та інших характеристик, котрі набувають значення сенсорних еталонів. Наприклад, В. Мухіна, описуючи свій експеримент, фіксує таке: коли дітям 3 – 4 років запропонували намалювати яблуко, грушу, м'яч, всі намалювали коло, не виділяючи основних видимих особливостей форм цих предметів [6, 123].

У роботах Н. Сакуліної звертається увага на організацію цілеспрямованого ознайомлення із сенсорними характеристиками предмета, які необхідно знати для подальшого їх відтворення в об'ємі чи на площині, використанні методики поетапного обстеження предмету, яка передбачає:

- сприймання цілісного образу об'єкта зображення;
- виокремлення основних елементів об'єкта і визначення їх ознак (форми, розміру, кольору);
- визначення просторових положень елементів (зліва, справа, посередині, вверху, внизу) і пропорційних співвідношень цих елементів (більше, менше, однакові і т.д.);
- виокремлення другорядних елементів (якщо є у цьому потреба), визначення їх ознак і встановлення їх просторового положення щодо головного елемента;
- повторне цілісне сприйняття об'єкту.

Досліджуючи особливості образотворчої діяльності дошкільників, В. Мухіна виділяє такі стадії образотворчої діяльності дітей:

- дообразотворчу, під час якої дитина зображає

чітко виражені каракулі, прямі короткі лінії (горизонтальні чи вертикальні), крапки, спіралеподібні лінії;

- образотворчу стадію, під час якої виникає предметне зображення.

Дослідник наголошує на важливості психологічного аспекту образотворчої діяльності, зокрема, ставленні дитини до свого малюнка, виборі тих чи інших образотворчих матеріалів.

Проведене В. Мухіною експериментальне дослідження показало, що одним із перших проявів загальної орієнтовно-пошукової активності дитини є черкання олівцем чи пензлем із фарбою по паперу. Однак, завдяки властивості образотворчих матеріалів (олівця, пензля) залишати слід на папері, ця орієнтовна активність дитини набуває специфічного прояву і спрямовується на створення різноманітних штрихів, які заповнюють простір аркуша паперу. Важливим моментом у цьому процесі є виникнення в дитини наміру повторити випадково отриману конфігурацію чи зразок, запропонований дорослим. З цього моменту дитина починає оволодівати знаковою функцією, однією із найбільш фундаментальних психічних здібностей людини [6].

У науковому дослідженні Н. Сакуліної розглянуто процес переходу в дітей дообразотворчої стадії до образотворчої, що містить дві фази: спочатку виникає впізнавання зображення предмета у випадковому поєднанні ліній, потім – цілеспрямоване зображення предмета. Автор акцентує, що зображення предмета виникає поступово; дитина переходить від назви вже зображених каракулів до словесного формулювання того, що вона хоче зобразити. Словесне формулювання наміру є початком образотворчої діяльності дитини. Коли дитина висловлює намір будь-що зобразити, вона має на увазі знайомий їй графічний образ – поєднання ліній, котрі в минулому її досвіді означали той чи інший предмет.

За результатами свого дослідження Н. Сакуліна виділила дві групи дітей – “предметників” та “сюжетників”. “Предметники” віддають перевагу зображенню окремих предметів, “сюжетники” – окремих сюжетів, при цьому їх цікавить не стільки процес малювання, скільки пояснення своїх малюнків та гра з ними [7].

За даними теоретико-методологічного аналізу, розвиток образотворчої діяльності дітей починається з трирічного віку, коли діти намагаються відтворити в загальному вигляді оточуючі предмети. Хоча рухи руки дитини до трьох років уже значно розвинуті, самостійно

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

володіти олівцем та пензлем вона ще не може. Тому формування правильних навичок утримування пензля та олівця в руці та цілеспрямованого володіння ним є однією із важливих умов формування та розвитку образотворчої діяльності, зокрема, малювання дітей дошкільного віку.

Розглядаючи питання формування образотворчої діяльності в науково-педагогічній літературі, багато дослідників (Т. Комарова, В. Котляр, В. Мухіна, Н. Сакуліна, С. Флеріна та ін.) відзначають певні особливості зображення фігури людини дітьми трирічного віку, зокрема: діти із усіх елементів, що складають фігуру людини, зображають лише голову, очі, рот, руки і ноги, тобто “головоніг”, хоча більшість з них знає про існування тулуба, носа, волосся та ін. Як правило, у малюнках дошкільники зображують ті елементи, які задіяні у грі. В. Котляр пояснює це тим, що “чим ширшим стає коло ігрових інтересів і дій дитини, тим детальніше вона передає фігуру людини” [4, 15]. Однак, діти в більшості випадків не прагнуть до детального зображення, а обмежуються лише констатацією наявності тих чи інших деталей. На думку В. Мухіної, причина цього явища полягає в тому, що в дитячих малюнках переважають стереотипні, шаблонні зображення. Це пояснюється тим, що навчання, яке базується на копіюванні “зразків”, призводить до утворення шаблонів, що негативно відображається на вмінні дитини зіставляти малюнок з об’єктом зображення, добирати способи передачі форми об’єкта зображення, удосконалювати грамотність малюнка.

Головним мотивом до занять з образотворчої діяльності дітей дошкільного віку є гра. Найбільш яскраво це проявляється під час процесу образотворчої діяльності, коли дитина доповнює свій малюнок мовленнєво, грою, емоціями.

Як стверджують Т. Комарова, В. Косминська, В. Котляр, В. Мухіна, приблизно з 5 років відбувається інтенсивний етап у процесі розвитку образотворчої діяльності дітей, зокрема, малювання. Характерна особливість малюнків дітей цієї вікової категорії полягає в тому, що діти, сприймаючи складну форму як певний комплекс, намагаються суцільною лінією поєднати декілька елементів, що складають цю форму. І якщо їм це вдається, отриманий результат їх задовольняє, у протилежному випадку діти відмовляються від зображення таких предметів. Таким чином, науковці підкреслюють, що прагнення дітей до реалістичного зображення необхідно заохочувати.

Разом з тим, у дітей старшого дошкільного віку починають формуватися елементи художньої

творчості: створення і втілення задуму, наповненого відповідним змістом, використання таких образотворчих матеріалів, які дозволяють максимально чітко передати цей зміст. Т. Комарова, В. Косминська, В. Котляр, С. Маслова, В. Мухіна та ін. вважають важливим формування в дітей самостійності щодо вибору теми, мети діяльності – зображення того чи іншого предмета. Дослідники підкреслюють, що поступове збагачення змісту, тематики дитячих робіт перетворює образотворчу діяльність у спосіб самовираження та саморозвитку дитини.

Про важливу роль кольору, його вплив на емоційний стан дітей свідчать наукові дослідження Л. Венгера, З. Істоміної, В. Котляр, Е. Пилюгіної, О. Фонарьова. Науковці дійшли висновку, що діти уже з перших тижнів та місяців життя здатні розрізняти предмети різного кольору. У сонячні дні немовлята слідкують за переміщенням предметів холодних кольорів: зелених, синіх; у похмурі дні їх увагу привертають предмети теплих кольорів: жовті, червоні, оранжеві.

Зокрема, В. Котляр дійшов висновку, що потреба користуватися кольорами з’являється в дітей дошкільного віку разом із початком діяльності, зокрема, образотворчої. Однак, діти 2 – 3 років однаково сприймають будь-який колір, не віддаючи перевагу тому чи іншому. “Дитина цього віку із задоволенням покриває площину аркуша паперу будь-якими кольорами” [4, 59]. А вже в 4 роки діти сприймають колір як засіб прикрашання. Діти цього віку через колір передають своє ставлення до прекрасного і потворного. Прекрасне зображується яскравими, чистими кольорами (перевага надається жовтому, оранжевому, червоному, блакитному), а потворне – темними кольорами (чорним, темно-коричневим, темно-синім).

Автор, досліджуючи проблему впливу кольору на образотворчу діяльність дошкільників, виділяє таку тенденцію: діти зафарбовують зображення предмета тим кольором, яким володіє предмет в дійсності, не беручи до уваги освітлення, індивідуальні особливості кольору саме цього предмета.

Отже, діти малюють предметними кольорами: небо – блакитне, трава – зелена, земля – чорна і т.д., тобто використовують колірні штампи. С. Ігнат’єв, В. Мухіна, Н. Сакуліна наголошують на важливості формування у дітей 5 – 6 років гармонійного сприймання кольору, що звільняє дитину від спрощеної стереотипності штамів, надасть можливість отримувати естетичну насолоду від краси предметів та явищ.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Численні психолого-педагогічні дослідження присвячено розвитку в дітей сприймання, як важливого психічного процесу, що забезпечує подальше формування уявлень про предмети та явища навколишнього світу (Б. Ананьєв, Л. Венгер, А. Запорожець, Є. Ігнат'єв, С. Ігнат'єв, Т. Казакова, Т. Комарова, В. Котляр, О. Леонтьєв, Н. Сакуліна, Н. Халсзова та ін.).

У дослідженнях науковців доведено, що сприймання розвивається залежно від діяльності і містить перцептивні дії, за допомогою яких здійснюється обстеження предмета і формування його образу. На різних рівнях розвитку дитини змінюється предметний зміст перцептивного образу. Якщо на ранніх стадіях розвитку відбувається відображення об'єктів сприймання у вигляді "схематичного цілого", то далі сприймання послідовно переходить до відображення образів, заснованих на простих одиничних якостях об'єктів, потім – до синтезу цілісних образів, котрі згодом враховують не тільки зовнішні, але й внутрішні якості об'єктів. При цьому процес сприймання уточнюється і вдосконалюється.

Сприймання простору молодшими дошкільниками супроводжується співвідношенням вертикального положення власного тіла з тими предметами, котрі його оточують. На цей факт вказують висновки, котрі зробила в результаті спостереження за образотворчою діяльністю дітей автор дослідження. Діти відносно швидко оволодівають навичками примітивного зображення фігури людини, тоді як зображення тварин викликає у них певні труднощі, пов'язані із необхідністю орієнтації частин тіла на горизонтальній площині. Таким чином, в малюнках дітей часто зустрічається зображення тварин, які стоять на задніх лапах. "Перехід від однієї системи підрахунку – вертикальної, до горизонтальної вимагає певної перебудови, котра легко долається шляхом організації спеціальних вправ" [7, 92].

Таким чином, сприймання та його місце у формуванні та розвитку образотворчої діяльності дошкільників досліджувалося багатьма педагогами та психологами. Так, дослідниця, психолог Г. Люблінська в праці "Особливості освоєння простору дошкільниками. Формування сприймання простору і просторових уявлень у дітей" виділяє три категорії засвоєння дитиною елементарних знань про простір: "1) відображення віддаленості предмета і його місцерозташування; 2) орієнтування внапрямках простору; 3) відображення просторових зв'язків між предметами" [5, 99]. Усі ці категорії можна прослідкувати на прикладі образотворчої діяльності дитини. Чим швидше

дитина засвоїть такі просторові еталони, як "над", "під", "біля", "позаду", "попереду", "високо", "низько" і т.д., тим швидше вона навчиться грамотно komponувати зображення на аркуші паперу.

Сучасний дослідник закономірностей образотворчої діяльності дітей С. Ігнат'єв композиційно-просторові прояви діяльності рекомендує розглядати за такими параметрами:

1. "Вільне" зображення на аркуші.
2. Фризові зображення:
 - одне "фризове на краях" аркуша;
 - одне "фризове в смужці";
 - "дво -, трифризове".
3. Розгорнуто-планові побудови:
 - суміщення вигляду зверху з фронтальним зображенням;
 - "єгипетський варіант".
4. Наявність нагороджування.
5. Елементи просторової побудови:
 - передача масштабу;
 - передача планів;
 - наявність горизонту; повітряна перспектива.
6. Перспективна побудова зображення:
 - у системі фронтальної перспективи;
 - у системі кутової перспективи.

"Вільне" зображення на аркуші з'являється в ранньому дитинстві, після періоду каракуль, і передбачає одиничне зображення предметів навколишньої дійсності – квітки, дерева, пташки тощо. За композиційними ознаками зображення може бути вирішено так: малюнок виконується посередині аркуша, може бути дуже великим або дуже дрібним.

На думку автора, "фризові" композиції найбільш типові для дітей старшого дошкільного віку та молодших школярів. У них утворюється певна система координат – прив'язаність тих чи інших зображень до основи аркуша.

Оскільки відомо, що проведення горизонтальних ліній викликає в дитини певні труднощі, вона за горизонтальну основу зображень приймає нижній край аркуша.

"Фризові" композиції, як зазначає автор, можуть спостерігатися в малюнках дітей аж до 4 класу навчання в школі.

Розгорнуто-планові композиції характерні для малюнків старших дошкільників і молодших школярів. Найбільш розповсюджений тип таких малюнків – це поєднання вигляду зверху з фронтальним зображенням. "Дитина заповнює майже весь аркуш зображеннями – деревами, квітами, людьми і т.д. Коли справа доходить до розфарбовування, виявляється, що немає місця для неба і сонечка, і тоді ці зображення

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

“врізаються” в раніше визначений малюнок. Відмінністю таких композицій є фронтальне зображення об’єктів на фоні поверхні землі, котра пронизується діагонально зображень річки чи дороги.

Тут простежується також спонтанна потреба дитини відобразити в малюнкові просторові побудови” [2, 104].

У композиціях “єгипетського варіанту” поєднується зображення і креслення. Площину землі діти зображають зверху, а будинки, дерева, людей – фронтально. Такі малюнки рідко зустрічаються в старших дошкільників та молодших школярі при відсутності педагогічного керівництва.

Загороджування в малюнках дітей є важливим елементом цілісної організації композиції. В малюнках дошкільників загороджування не зустрічається. У малюнках молодших школярів спочатку виникає як випадковий елемент, поступово, з розвитком сюжету стає одним із способів передачі простору.

Таким чином, образотворча діяльність дитини готує її до активного засвоєння дійсності. Воно починається із каракулів, котрі поступово перетворюються у прості схематичні зображення, і уже на цьому етапі – в молодшому дошкільному віці – починають проявлятися творчі здібності. Займаючись малюванням, ліпленням, аплікацією, дитина намагається передати своє ставлення до довкілля.

Важливим етапом у процесі формування образотворчої діяльності дошкільників є етап створення творчих зображень. Як свідчать дослідження науковців, створення дитиною зображень на основі творчої переробки інформації з довкілля дозволить їй вийти на якісно новий рівень сприйняття навколишньої дійсності. Створюючи зображення, дитина починає відчувати себе творцем і саме творча діяльність дозволить їй відчути ситуацію успіху, що має вагомим значення для пізнавального та особистісного розвитку дитини (Л. Венгер, Н. Ветлугіна, Т. Комарова, В. Котляр, О. Мелик-Пашаєв, В. Мухіна, Н. Сакуліна та ін.).

У сучасній психолого-педагогічній літературі описано два напрями керівництва дитячою творчою діяльністю: створення умов, що сприятимуть творчості, і побудова логічної етапності в досягненні творчого результату. Науковці визначають основні умови, сформованість яких вказує на психологічну готовність дитини до творчості:

- сукупність спеціальних здібностей, знань, умінь і навичок, котрі забезпечують реалізацію художнього задуму;

- уява (відтворювальна і творча), яка сприяє зародженню художнього задуму і зумовлює загальні підходи до його реалізації;

- естетична позиція, котра виражається в емоційному сприйнятті прекрасного, у відборі естетичних, моральних та суспільних ідеалів, котрі підлягають художньому втіленню відповідними образотворчими засобами. (Л. Венгер, Н. Ветлугіна, Т. Комарова, В. Котляр, О. Мелик-Пашаєв, В. Мухіна, Н. Сакуліна та ін.).

Таким чином, у значній кількості досліджень акцентується увага на важливості формування таких мисленневих операцій, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення в процесі образотворчої діяльності; впливі кольору на емоційний стан дітей; на особливостях передачі простору в композиціях; урахуванні в процесі навчання індивідуально-типових особливостей кожної дитини.

Автори наголошують на ефективності розвитку дитячої образотворчої діяльності завдяки формуванню уявлень сенсорних еталонів, графічних навичок, умінь передавати простір в малюнках, технічних навичок виконання зображення, з обов’язковим урахуванням етапності навчання, індивідуальних і вікових особливостей дітей. Звертається також увага на формування таких якостей особистості, як самостійність, активність, ініціативність, які є важливими складниками творчості.

1. Арнхейм Р. *Искусство и визуальное восприятие* / Р. Арнхейм. – М.: Прогресс, 1974. – 392 с.

2. Игнатъев С.Е. *Закономерности изобразительной деятельности детей: Учебное пособие для вузов* / С.Е. Игнатъев. – М.: Академический Проект; Фонд “Мир”, 2007. – 208 с.

3. Комарова Т.С. *Обучение детей технике рисования* / Т.С. Комарова. – М.: Столетие, 1994. – Изд. 3-е перераб. и доп. – 252 с. с ил.

4. Котляр В.П. *Изобразительная деятельность дошкольников* / В.Ф. Котляр. – К.: Радянська школа, 1986. – 93 с., ил.

5. Люблинская А.А. *Особенности освоения пространства дошкольниками // Формирование восприятия пространства и пространственных представлений у детей* / [отв. ред. Б.Г. Ананьев] / А.А. Люблинская. – М., 1956. – С. 47–62.

6. Мухина В.С. *Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта* / В.С. Мухина. – М.: Педагогика, 1981. – 239 с.

7. Сакуліна Н.П. *Значение рисования в сенсорном воспитании дошкольников* / [под ред. А.В. Запорожца, А.П. Усовой] / Н.П. Сакуліна. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1963. – С. 57–99.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2015